

Kitap Tanıtımı / Book Review

Cüneyt Doğrusözli*

Abbas Vali

*Kurds and the State in Iran: The Making of
Kurdish Identity*

New York: I.B. Tauris & Co Ltd yayınları,
2011

I Dünya Savaşı'ndan sonra Kürt coğrafyasının dört parçaya bölünmesi, Ortadoğu'da yeni bir etnik çatışmanın kapısını açmıştır. Söz konusu dönemden itibaren bu coğrafyalarda yaşayan Kürtler merkezi hükümetlerle değişik şekillerde mücadeleye girişmişlerdir. Kürtlerin, Türkiye ve Irak'taki mücadele tarihlerinin bilinmesine rağmen Suriye ve İran'daki Kürtlerin mücadele tarihleri ilgili literatürde gerektiği kadar tartışılmamıştır. Bu doğrultuda Abbas Vali'nin "Kürdistan Cumhuriyeti: İran'da Kürt Kimliğinin Oluşumu" adlı kitabı İran'daki bu boşluğu doldurmak için önemli bir kaynak olarak görülebilir.

Abbas Vali bu çalışmasında genel olarak, İran'da Kürt kimliğinin oluşumunu modern zamanın bir nesnesi olarak Anayasal dönemde ortaya çıkışından başlayarak, Şah yönetiminin mutlakiyetçiliği altında gelişimini ve 1946 yılının başlarında ortaya çıkan Mahabad Cumhuriyeti ile olgunlaşmasını incelemektedir. Yazarın kitabının genelini kat eden temel sorusu; İran'da Kürt kimliğinin, egemen milli kimliğin "self" (biz) oluşumunun bir tepkisi olarak (öteki) "other" bir kimlik olarak nasıl ortaya çıktığıdır.

Mahabad Cumhuriyeti'ni, İran'da bir öteki olarak ortaya çıkan Kürt kimliğinin hem bir mekânı ve hem de nesnesi olarak tanımlamaya çalışan Vali, bunu ortaya koyarken özellikle bu konuda yapılan araştırmalara hem eleştiri getirmiş hem de geniş kapsamlı yaptığı kaynak araştırmalarının sonucunda yeni tezler ortaya koymuştur. Bu amaçla yola çıkan yazar, kitabını dört bölümden oluşturmuştur: İran'da Kürt Kimliğinin oluşumu, Komeley JK'dan Mahabad Cumhuriyeti'ne İKDP'nin (İran Kürdistan Demokrat Partisi) oluşumu, Mahabad Cumhuriyeti: siyasal iktidarın oluşumu ve yapısı ve Cumhuriyet söylemindeki belirsizlikler ve tutarsızlıklar.

Kitabın ilk bölümünde yazar, İran'daki Kürt kimliğinin oluşumunun başlangıç noktası olarak 1906 Anayasasını kabul etmektedir. İran'da 1906 devrimi sonucunda ortaya çıkan bu anayasa İran milliyetçiliğinin doğuşunu beraberinde getirerek bir nevi diğer milliyetçiliklerin de oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu Anayasanın diğer azınlık dilleri kabul etme veya ret etme

* Arş. Gör., Sakarya Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

konusunda bir işaret taşımamış olsa da Fars dilini devletin resmi dili olarak kabul etmesi, Farsçayı diğer azınlık dillerin üzerine yerleştirmiştir. Bu doğrultuda Farsçanın eğitim dili olması diğer azınlıklar için moderniteye giden bir yol olarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ayrıca Anayasa’da vatandaşlık koşullarının etnik tanımı yapılmamasına rağmen diğer etnik farklılıkların siyaset sürecinden dışlanmış olması etnik kimliğin inkârı anlamını beraberinde getirmiştir. Kısaca Vali’ye göre 1906 Anayasası, net olmasa dahi aslında etnik kimliğin tohumlarını atmıştır. Burada altı çizilmesi gereken önemli husus, yazarın çalkantılı Anayasa sürecinde Kürt aydınların (bu durum İran Kürtlerini, Osmanlıdaki seküler Kürtlerden ayırmaktadır), herhangi bir milliyetçi eğilime sahip olmadıklarını ve hatta Kürtlerin yeni devletin anayasada kimliklerinin inkârına karşı bir konumda olmadıklarını ifade etmesidir. Yazarın burada dikkat çeken en önemli noktası; Kürtleri bu sürecin başında kendi kimlik ve ortak tarihten ortak bilinçten yoksun olduklarını kabul etmesidir. Yazar, diğer görüşlerin Kürtlerde milli bilinç oluşumun başlangıcı olarak öne sürdükleri Şeyh Ubeydullah hareketine de şüpheli yaklaşmaktadır. Bu iddia ile aslında diğer bakış açılarından kendini farklı bir konuma oturtan yazar, bununla birçok eleştiriyi üzerine çekecektir. Fakat yazar bu iddiasını ispatlamak için daha önceki kaynakları taradığını ve iddiasını çürütecek herhangi bir bulguya rastlamadığını savunmaktadır.

Anayasa’nın getirdiği bu gizli milliyetçilik Pehlevi hanedanlığının oluşturduğu merkezileştirme politikaları ile kendini daha net bir şekilde hissettirmeye başlamıştır. Merkezileşme sürecinde Kürtleri rahatsız eden ve bununla da Kürt milliyetçiliğinin ortaya çıkmasına yol açan hususlar içinde dikkat çeken en önemli nokta; modern ordunun kurulması ve eğitimin ve askerliğin zorunlu olmasıdır. Modern ordunun kurulması ile aşiret dayalı toplum hayatı yaşayan ve buna sıkı bir şekilde bağlı olan Kürtlerin askeri gücü lağvedilmiştir. Ayrıca zorunlu askerlik ile Kürt gençleri artık sadık oldukları aşiretleri yerine İran bayrağı altında İran için hizmet vermek zorunda bırakılmıştır. Modern ordunun ve eğitimin zorunlu olması Kürtleri resmi dili öğrenmek zorunda bırakmıştır. Bunun yanında bu iki alanda resmi üniforma giyme zorunluğu da geleneksel kıyafet giyen Kürtleri ciddi şekilde rahatsız eden diğer bir husus olmuştur. Bu yukardan aşağıya doğru oluşturulan moderlestirme siyaseti başta dilleri olmak üzere Kürtlerin sahip olduğu birçok kültürel değeri yasaklamış ve onları farklılıklardan sıyrıp bir “öteki” haline getirmiştir. Tüm bunların yanında zamanın şartlarından ötürü Kürtlerin kırsaldan şehre göçünün artması Kürt milliyetçiliğinin doğuşunu getirmiş ve bunun sonucunda da bu durum, kitabın ikinci bölümünde ele alınan, Kürtleri gizli örgütlenmeye itmıştır.

Yazar, ikinci bölüme geçmeden önce Kürt milliyetçiliğinin bir sonucu olarak Kürtlerin kurduğu *Komalay JK* örgütünden bahsetmektedir. Bu örgüt içinde yazarın dikkat çektiği hususlar; kurucularının çoğunun modern orta kesimden olması, ideolojik olarak toprak sahibi sınıf ve kabile liderlerini barındırmaması ve silahlı mücadeleyi kabul etmemeleridir. Bunun yanında Eylül 1941 yılında Rıza Şah’ın çekilmesi sonucunda mutlakiyetçi rejimin çökmesi

ile oluşan boşlukta Kürtlerin sivil toplum olarak canlanışını sağlamak için Kürtçe yazımına başvurmuştur. Vali, kitabın ikinci bölümünde *Komalay JK*'nin *İKDP*'ye dönüşümünün koşullarından bahsetmektedir. Ülke çapında kurumsal bir tabana sahip merkezi bir otorite ihtiyacının artması ve bunun da *Komalay JK*'nin yerel örgütsel yapısıyla ve yarı-siyasal liderlik biçimiyle çelişir hale gelmesine sebep olmuştur. Bunun yanında Sovyetlerin stratejik ve güvenlikle ilgili çıkarları ile Kürt toplumunun toprak sahibi sınıfının ekonomik ve siyasi çıkarları ile çakışması bu dönüşümü ortaya çıkarmıştır.

Kitabın üçüncü bölümünde ise 22 Ocak 1946 yılında kurulan Mahabad Cumhuriyeti'nin oluşumundan ve siyasi yapısından söz edilmektedir. Vali, bu bölümde söylenenin aksine bu cumhuriyetin kurulmasında Sovyet direktifi olduğuna dair herhangi bir kanıtın olmadığını altını çizmekte buna karşın da cumhuriyetin oluşumunda güçlü siyasi ve sosyal koşulların olduğuna inanmaktadır. Aslında yazara göre Sovyetlerin politikası; Kürtlerin, Azerilerin yönetim altında kalması doğrultusundadır. Bu da *İKDP*'de Sovyetlerin Azeri Cumhuriyeti'nin bir parçası olmayı savunan ılımlılar ile özerk Kürt Cumhuriyeti ilan etmek isteyen radikaller arasında bir gedik açmıştır. Özerk bir cumhuriyet kurma yönündeki milliyetçi emellere halkın büyük çoğunluğunun destek vermesi ılımlılar tarafından bulunan *İKDP* lideri Qazi Muhammed'i çok şaşırtmıştır. Qazi Muhammed bu halk desteği ile aşiret ve Azeri muhalefeti önlemek için radikaller ile aynı doğrultuda hareket etmiştir ve bu da Mahabad Cumhuriyeti'nin kuruluşunu getirmiştir.

Sovyetlerin kısa süreliğine de olsa Kürt Cumhuriyeti'ni kabul etmesinin taktiksel sebebi olduğuna inanan Vali, Sovyetlerin bununla Kürt milliyetçilerini İran egemenliği altında Azeri Cumhuriyeti'nin bir parçası olarak görülen Azeri planını kabul ettirmeye zorlamak istediğini savunmaktadır. Bunun yanında Sovyet eliyle oluşturulan 23 Nisan 1946 Azeri-Kürt anlaşması cumhuriyetin merkezi hükümete teslim oluş sürecinin başlangıcı olmuştur. Bu anlaşma ile Kürtler, sınırları tam belli olmayan Azeri Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuşlardır. Ayrıca Kürtlerin, İran yönetimi ile müzakerelerde temsilciliği Azeri yetkililere verilmiştir. Bu durum Kürtlerin İran yönetimine karşı elini güçsüzleştirmiştir. Kısacası Azerilerin ve Sovyetlerin Cumhuriyete olan politikaları çıkarları gereği taktiksel bir proje olmuştur. Ve bu da Cumhuriyet'in sonunu getiren etken olmuştur.

Cumhuriyet kısa yaşama boyunca ağırlıklı olarak kentsel bir yönetime sahip oldu. Fakat bu yönetim, kesin coğrafi sınırlara sahip değildi. Bu da halk ve özellikle de köylüler üzerinde milliyetçi ideolojinin yayılması konusunda sorun oluşturmuştur. Hükümetin ana gelir kaynağı genellikle kent sınıfından toplanan vergilerden oluşmaktaydı. Hükümet, toprak sahiplerinin olası tepkisine karşı bu vergilendirme rejimini değiştirecek güçten mahrumdu. Aşiret liderleri İran gibi olası otoriter cumhuriyetin kurulmasına karşı Cumhuriyet'e sahip çıkmışlardır. Fakat genel olarak bunların birçoğu çıkarları gereği İran hükümeti ile ilişkilerini devam ettirmiştir. Bunun farkında olan Qazi Muhammed güç eksikliğinden onlara herhangi bir baskı uygulayamamıştır.

Yazar, son bölümde Cumhuriyet'in söylemindeki tutarsızlıklara ve belirsizliklere yer vermektedir. Kürt liderlerin, örgütlenmenin başında sahip olduğu kesimlere binaen geliştirdikleri söylemler, bu kesime yenilerin eklenmesi ile değişikliğe uğramıştır. Örneğin, *Komalay JK*'ye göre *İKDP*'nin söylemi daha genel olmuştur. Ayrıca Vali, Kürt liderlerin söyleminde değişen şartların ve irtibat kurulan ülkelerin izinin de rastlandığını iddia etmektedir. Özellikle İran hükümetinin güçlenmesi aşamasında Kürt liderlerin milliyetçi söylemlerinde ciddi değişiklikler yaşanmıştır.

Kısacası İran'da baskın grubun getirdiği milliyetçi uygulamalara tepki şeklinde "öteki" olarak modern zamanda oluşan Kürt kimliği, şartların da getirdiği etkenler ile bir cumhuriyetin içinde kendini bulmuştur. Yukarıda dile getirilen hem içsel hem de dışsal birçok faktör, 11 ay süren bu cumhuriyetin 15 Aralıkta liderinin idam edilmesi ile sona ermesine sebep olmuştur. Vali'ye göre Cumhuriyetin yıkılması Kürtler için tarihi bir ders olmaktan öte bir anlam taşımaktadır: Kürtler bu olayla kendi geçmişleri hakkında düşünürler ve gelecekleri hakkında hayal kurarlar. Bunun yanında Kürtlerin bu mücadeleyi sürdürüyor olmaları özgürlük taleplerini hala gerçekleştirmediklerini göstermektedir. Kitabın sonunda Vali'nin Kürtlere tavsiyesi, 'demokratik bir İran'da seslerini duyurmak istiyorlarsa bunun için güç sahibi olmalı' şeklindedir.

Bu kitabın yazılması için uzun süren bir araştırma ve yoğun bir çaba içine giren yazar; İngiltere, ABD ve Sovyet devlet arşivlerini taramış ve bunun yanında da İran'da Kürtlerin çıkardığı yayınların eksik sayılarını da ortaya çıkararak İran'daki Kürtler konusunda özgün iddialar ortaya koymuştur. Yazar iddialarını tartışırken karşıt görüşteki düşüncelere yer vermekten kaçınmamıştır. Kitabı güçlü kılan yönlerinden birisi okuyucuyu bu konudaki tartışmalardan özellikle haberdar etmesi ve bunlara karşı iddialarını kanıtlarıyla savunabilmesidir. Bu durum kitabın çok yönlü bir çalışmanın eseri olduğunu tekrar hatırlatmaktadır. Bundan dolayı İran Kürtleri konusunda akademik niteliğe sahip olan bu kitap özellikle bu konu ile ilgilenenler için çok iyi bir kaynak eserdir. Bunun yanında yazarın bıktırıcı tarihsel bilgilere fazla kaçmaması kitabı herkes tarafından okunabilecek bir hale getirmiştir.